

**Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини**

Карасевич А. О., Левківський К. М.

Політичні портрети України: Козаччина

Книга 2

**Навчальний посібник для студентів
гуманітарних факультетів**

Умань – 2014

Рецензенти:

Токовенко О. С. — доктор філософських наук, професор, декан факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Шатохін А. М. — доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського національного університету садівництва

Кривошеїн В. В. — доктор політичних наук, професор кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист №1/11–3264 від 11. 03. 2014 р.)*

Політичні портрети України: Козацька доба. — Навчальний посібник
Укладачі: А. О. Карасевич., К. М. Левківський.— Умань: ФОП Жовтий О.
О., 2014. — 646 с.

У навчальному посібнику розглядаються політичні портрети відомих представників козацької доби України XV–XVIII століття. Укладачі пропонують своїм читачам відомих козацьких ватажків — гетьманів і кошових отаманів, полковників і славних козаків, які залишили помітний слід своїми діями в політичній історії України.

Укладачі звертаються до цікавих випадків в їх особистому житті, прослідковують їх державницьку діяльність, участь у війнах і битвах названої доби.

Посібник буде корисним всім тим, хто цікавиться складними процесами формування української політичної свідомості, політичної культури і політичної самобутності українського народу.

©Карасевич А. О., Левківський К. М., 2014
ЗМІСТ

ВСТУП

ГЛАВА VI.

ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ ПОЛКОВНИКІВ КОЗАЦЬКОЇ

ДОБИ.....10

Абазин Андрій (р. н. невід. – 1703 р.)	10
Барабаш Іван (р. н. невід. – 1648 р.).....	11
Барабаш Яків (р. н. невід. – 1658 р.).....	12
Білогруд Григорій (р. н. невід. – р. с. невід.).....	13
Безбородько Олександр Андрійович (1747 – 1799 рр.)	14
Богун Іван (р. н. невід. – 1664 р.)	16
Вешняк-Якубович Федір (р. н. невід. – 1650 р.).....	25
Височан Семен Гнатович (р. н. невід. – 1666 р.)	28
Вовк Костянтин (р. н. невід. – р. с. невід.).....	35
Войнаровський Андрій Іванович (1680 – 1740 рр.)	39
Галаган Гнат Іванович (р. н. невід. – 1718 р.).....	42
Ганжа Іван (р. н. невід. – 1648 р.).....	44
Ганжа Сава (р. н. невід. – р. с. невід.)	47
Гаркуша Филон (Антон) (р. н. невід. – р. с. невід.).....	49
Гладкий Матвій (1610 – 1652 рр.)	55
Глух Йосип (р. н. невід. – р. с. невід.)	61
Горленко Дмитро Лазарович (р. н. невід. – 1730 р.).....	62
Гуляницький Григорій (р. н. невід. – 1679 р.).....	63
Дворецький Василь Федорович.(1609 – р. с. невід.)	66
Джалалій Филон Прокопович (р. н. невід. – 1659 р.).....	69
Дмитрашко-Ранча Родіон Григорович (р. н. невід. – 1705 р.).....	74
Дрозд (Дрозденко) Василь (1620 – 1666 рр.)	76
Жданович Антін (р. н. невід. – 1660 р.)	81
Жученко Федір Іванович (р. н. невід. – 1709 р.).....	85
Забіла Петро Михайлович (1580 – 1689 рр.)	86
Золотаренко Іван Микифорович (р. н. невід. – 1655 р.)	88
Іскра Захар Юрійович (р. н. невід. – 1730 р.)	94
Іскра Іван Іванович (р. н. невід. – 1708 р.).....	96
Іскра Іван Якович (р. н. невід. – 1659 р.).....	97
Катіржний Роман (р. н. невід. – 1654 р.).....	98
Кочубей Василь Леонтійович (1640 – 11708 рр.).....	99
Кривоніс (Перебийніс) Максим (р. н. невід. – 1648 р.).....	100
Лісницький Григорій (р. н. невід. – 1664 р.).....	121
Морозенко Станіслав (1559 – 1649 рр.).....	130
Небаба Мартин (XVI ст. – 1651 р.).....	134
Нечай Данило (1612 – 1651 рр.).....	144
Нечай Іван (р. н. невід.- 1669 р.)	146
Носач Тимофій Іванович (р. н. невід. – 1665 р.).....	158
Палій Семен (1640 – 1710 рр.).....	160
Пушкар Мартин Іванович (р. н. невід. – 1658 р.).....	168
Свічка Леонтій Назарович (р. н. невід. – 1699 р.).....	175
Сербін Іван Юрійович (р. н. невід. – 1665 р.).....	179
Сірко Іван (1605 – 1680 рр.)	180
Сулима Іван Федорович (р. н. невід. – 1721 р.)	187
Сулима Федір Іванович(1629 — 1691 рр.).....	188

Хмельницький Адам (р. н. невід. – 1652 р.).....	192
Хмельницький Тиміш (Тимофій) (1632 – 1653 рр.).....	195
Шумейко Прокіп (1570 – 1651 рр.)	199

ГЛАВА VII.

КОЗАЧЧИНА В ПРАЦЯХ ІСТОРІЄЗНАВЦІВ ТА СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ

200

Андрусяк Микола Григорович (1902 – 1985 рр.).....	200
Антонович Володимир Боніфатієвич (1834 – 1908 рр.).....	201
Апанович Олена Михайлівна (1919 – 2000 рр.).....	204
Багалій Дмитро Іванович (1857 – 1932 рр.).....	207
Байрон Джордж-Ноел-Гордон (1788 – 1824 рр.)	211
Бантиш-Каменський Дмитро Миколайович (1788 – 1880 рр.)...216	
Бачинська Олена Анатоліївна (нар. 1971 р.)	217
Бачинський Анатолій Діомидович (1933 – 1995 рр.	220
Бельський Марціан (1494 -1575 рр.).....	223
Бойко Анатолій Васильович (1960 – 2010 рр.).....	225
Боплан Гійом Левассер (1600 – 1673 рр.)	226
Борщак Ілля Львович (1890 – 1959 рр.).....	230
Брайчевський Михайло Юліанович (1924 – 2001 рр.).....	233
Брехуненко Віктор Анатолійович (нар. 1965 р.)	237
Будзиновський В'ячеслав Титович (1868 – 1935 рр.).....	239
Бутич Іван Лукич (1919 – 1007 рр.)	241
Василенко Микола Прокопович (1866 – 1935 рр.).....	242
Вінграновський Микола Степанович (1936 – 2004 рр.).....	246
Возняк Михайло Степанович (1881 – 1954 рр.).....	251
Вольтер (Марі Франсуа Аруе) (1694 – 1778 рр.).....	252
Гребінка Євген Павлович (1812 – 1848 рр.)	255
Грушевський Микола Сергійович (1866 – 1934 рр.).....	259
Гоголь Микола Васильович (1809 – 1852 рр.).....	270
Голобуцький Володимир Олексійович (1903 – 1993 рр.)	273
Горбань Микола Васильович (1899 – 1973 р.).....	275
Горобець Віктор Миколайович (нар. 1964 р.).....	276
Гуржій Олександр Іванович (нар. у 1955 р.).. ..	277
Гуржій Іван Олександрович (1915 – 1971 рр.).....	280
Гуслистый Кость Григорович (1902 – 1973 рр.)	281
Гюго Віктор-Марі)(1802 – 1885 рр.)	286
Довженко Олександр Петрович (1894 – 1956 рр.)	287
Дорошенко Дмитро Іванович (1882 – 1951 рр.).....	291
Драч Іван Федорович (нар. 1936 р.).....	294
Дядиченко Вадим Архипович (1909 – 1973 рр.)	297
Єфименко Олександра Яківна (1848 – 1918 рр.).....	299
Єфименко Петро Савич (1835 – 1908).....	300
Журавльов Денис Володимирович (нар. 1977 р.).....	301

Загребельний Павло Архипович (1924 – 2009 рр.)	303
Іваничук Роман Іванович (нар. 1929 р.).....	306
Ільченко Олександр Єлисейович (1909 – 1994 рр.)	308
Каманін Іван Михайлович (1880 – 1921 рр.)	310
Касименко Олександр Карпович (1095 – 1971 рр.)	313
Кашенко Андріан Феофанович (1858 – 1921 рр.).....	314
Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович (1778 – 1843 рр.)....	317
Колісник Григорій (автор роману «Мазепа-гетьман»).....	319
Корнійчук Олександр Євдокимович (1908 – 1972 рр.).....	321
Корсак Іван Федосійович (нар. 1946 р.).....	323
Косач Юрій Миколайович (1909 – 1990 рр.).....	326
Костенко Ліна Василівна (нар. 1930 р.).....	332
Костомаров Микола Іванович (1817 – 1883 рр.).....	335
Кривошея Володимир Володимирович (нар. 1958 р.).....	345
Крип'якевич Іван Петрович (1886 – 1967 рр.).....	347
Крупа Левко Миколайович (1944 – 2000 рр.)	350
Кубійович Володимир Михайлович (1900 – 1985 рр.).....	351
Куліш Пантелеймон Олександрович (1819 – 1897 рр.	354
Кулиняк Данило Іванович (нар. 1948 р.)	360
Лазаревський Олександр Матвійович (1834 – 1902 рр.)	362
Лазорський Микола Панасович (1884 – 1979 рр.).....	367
Ле Іван (1895 – 1978 рр.).....	370
Лепкий Богдан Теодор Нестор ((1872 – 1941 рр.).....	374
Леп'явко Сергій Анатолійович (нар. 1960 р.).....	381
Лисяк-Рудницький Іван Павлович (1919 – 1984 рр.).....	384
Лотоцький Антін Львович (1881 – 1949 рр.).....	390
Маковей Осип Степанович (1867 – 1925 рр.).....	391
Максимович Михайло Олександрович (1804 – 1873 рр.).....	395
Маркевич Микола Андрійович (1804 – 1860 рр.).....	398
Маслійчук Володимир Леонтійович (нар. 1974 р.).....	403
Меріме Проспер (1803 – 1870 рр.).....	405
Мицик Юрій Андрійович (нар. 1949 р.)	407
Мишанич Олекса Васильович (1933 – 2004 рр.).....	409
Мільчев Володимир Іванович (нар. 1972 р.).....	412
Мордовець Данило Лукич (1830 – 1095 рр.).....	419
Моця Олександр Петрович (нарю 1950 р.).....	424
Мушкетик Юрій Михайлович (нар. 1929 р.).....	425
Наливайко Дмитро Сергійович (нар. 1929 р.).....	427
Новицький Яків Павлович (1847 – 10925 рр.).....	428
Оглоблин Олександр Петрович (1899 – 1992 рр.).....	430
Окіншевич Лев Олександрович.(1898 – 1980 рр.).....	433
Павленко Сергій Олегович (нар. 1955 р.).....	434
Павличко Дмитро Васильович (нарю 1929 р.)	436
Перепеляк Іван Михайлович (нар. 1943 р.).....	438
Петровський Микола Неонович (1894 – 1951 рр.).....	440

Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна (1884 – 1973 pp.).....	442
Пригара Марія Аркадіївна (1908 – 1983 pp.)	443
Пушкін Олександр Сергійович (1799 – 1837 pp.).....	445
Ракушка-Романовський Роман (1622 – 1703 pp.).....	447
Рибак Натан Самійлович (1912 – 1978 pp.).....	449
Рилєєв Кіндрат Федорович (1795 – 1826 pp.).....	450
Рігельман Олександр Іванович (1720 – 1789 pp.).....	458
Руданський Степан Васильович (1833 – 1873 pp.).....	465
Сенкевич Генрик (1846 – 1916 pp.).....	469
Сергійчук Володимир Іванович (нар. 1950 p.).....	471
Симоновський Петро Іванович (1717 – 1809 pp.).....	472
Скальковський Аполлон Олександрович (1808 – 1898 pp.).....	479
Слабченко Михайло Єлисейович (1882 1952 pp.)	481
Словацький Юліуш (1809 – 1849 pp.).....	483
Смолій Валерій Андрійович (нар. 1950 p.).....	486
Сокирко Олексій Григорович (нар. 1974 p.)	487
Соловійов Сергій Михайлович (1820 – 1879 pp.).....	490
Сорока Юрій (нар. 1973 p.)	492
Сосюра Володимир Миколайович (1897 – 1965 pp.).....	493
Станіславський В'ячеслав Володимирович (нар. 1968 p.).....	496
Старицький Михайло Петрович (1840 – 1904 pp.).....	497
Степанков Валерій Степанович (нар. 1947 p.).....	500
Стрийковський Мацей (Матвій) (1547 – 1593 pp.)	511
Субтельний Орест Мирославович (нар. 1941 p.)	514
Сушинський Богдан Іванович (нар. 1946 p.).....	515
Таїрова-Яковлева Тетяна Геннадіївна (нар. 1967 p.).....	519
Телегін Дмитро Якович (1914 – 2011 pp.).....	521
Томашівський Степан (1875 – 1930 pp.).....	523
Тулуб Зінаїда Павлівна (1890 – 1964 pp.).....	525
Українка Леся (1871 – 1913 pp.).....	528
Уманець Федір (1841 – 1908 pp.).....	530
Хорунжий Юрій Михайлович (1937 – 2007 pp.).....	530
Чайковський Андрій Якович (1857 – 1935 pp.).....	535
Черкас Борис Володимирович (нар. 1976 p.).....	539
Чухліб Тарас Васильович (нар. 1966 p.)	540
Шевальє П'єр (XVIII ст.).....	543
Шевченко Тарас Григорович (1814 – 1861 pp.).....	555
Шевчук Валерій Олександрович (нар. 1939 p.).....	472
Шерер (Йоганн-Бенедікт) Жан-Бенуар (1741 – 1824 pp.)	576
Шолохов Михайло Олександрович (1905 – 1984 pp.).....	577
Щербак Віталій Олексійович (нар. 1954 p.)	578
Яворницький Дмитро Іванович (1855 – 1940 pp.).....	580
Яковенко Наталя Миколаївна (нар. 1942 p.).....	583
Яковлів Андрій Іванович (1872 – 1950 pp.)	584

ВІДОМІСТІ ПРО КОЗАЦЬКІ ЛІТОПИСИ

ЛІТОПИС САМОВИДЦЯ.....	587
ЛІТОПИС ГРИГОРІЯ ІВАНОВИЧА ГРАБ'ЯНКИ.....	589
ЛІТОПИС САМІЙЛА ВАСИЛЬОВИЧА ВЕЛИЧКА.....	591
ІСТОРІЯ РУСІВ.....	594
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	632
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.....	636

ВСТУП

Місцеві органи влади та управління гетьманської держави — полковий і сотенний уряди, міське й сільське управління — наслідували засади організації центральної влади. Їхня організація зумовлювалася, насамперед, потребами оперативної мобілізації збройного люду. Адміністративний поділ Козацько-гетьманської держави, що поділявся на полки й сотні, дублював структуру війська: територіальні одиниці відповідали ієрархії бойових підрозділів, забезпечуючи максимально швидку мобілізацію козацького стану. До складу полкового уряду входили: полкова козацька рада, полковник, полкові старшини, рада полкової старшини і полкові канцелярії. На підставі звичаю полковий уряд підпорядковувався полковій козацькій раді. У ній, за бажанням і змогою, брали участь усі городові козаки, які були вписані до компутів полку.

Полкова козацька рада мала однотипний із Загальною військовою радою механізм формування та принципи функціонування, їй належало право формувати полковий уряд, затверджувати або скасовувати його рішення. Оскільки полкова козацька рада обмежувала владні повноваження гетьмана, полковників і полкової старшини, вони не були зацікавлені в її розвитку.

Тому генеральний і полковий уряди поступово на кінець XVII ст. перетворили полкову козацьку раду на формальність. Полковий уряд очолювали полковники, які виступали як представники військової адміністративної влади на території полку та були виконавцями доручень гетьмана, генеральних і старшинських рад. Фактично полковники забезпечували владу гетьмана на місцях. Тому своїм розвитком інститут полковника поступався тільки перед гетьманом. Влада полковників набувалася через вибори на полковій козацькій раді. Щоправда, як стверджують дослідники (А. Козаченко), вибори мали формальний характер, а фактично полковників призначав гетьман або рада старшин, вони ж усували їх із посади.

Полковникам у межах полку належали широкі військові, адміністративні, фінансові та судові повноваження. Вони забезпечували мобілізацію ввіреного їм військового підрозділу, дбали про його боєздатність, забезпечували його дисципліну, доглядали за станом фортифікаційних споруд тощо. Полковники здійснювали всю повноту розпорядчих функцій на підвладній їм території. Насамперед, вони розпоряджалися земельним фондом («рангові маєтності»), що його склали колишні королівщини та землі, залишені шляхтою.

Полковники розподіляли ці землі між старшиною й козаками, як плату за несення ними військової служби. Вони також організовували фінансову справу, керували збором податків до військового скарбу, віддавали в оренду промисли, що належали до військового фонду, збирали орендну плату. Повноваження полковників у поземельних і фінансових справах ставили під їх контроль також міське господарство і давали змогу втручатись у внутрішні справи міст.

Особу, яка тимчасово виконувала обов'язки полковника, називали наказним полковником. Існує думка (А. Козаченко), що інститут наказного полковника набув поширення завдяки тому, що кандидатів на посаду полковника гетьмани часто призначали наказним і лише згодом, переконавшись у відданості наказного, затверджували його повновладним полковником.

В управлінні територією полку та командуванні військовим підрозділом полковник спирався на полкову старшину, склад якої майже повністю дублював склад генеральної старшини — обозний, суддя, осавул, писар, хорунжий. Матеріальним забезпеченням полку відав обозний. Він керував обозом та артилерією, за відсутності полковника виконував його обов'язки. Обозному підлягали полковий артилерійський осавул, полковий артилерійський писар, хорунжий полкової артилерії та отамани. У полковому суді головував полковий суддя. Він мав свою канцелярію та урядовців.

Полковий хорунжий відповідав за збереження полкового прапора. Управлінською й технічною установою полкового уряду була полкова канцелярія. У межах полку вона виконувала загалом такі ж функції, що й генеральна військова канцелярія на загальнодержавному рівні. Полкова канцелярія розвинулась у провідну установу полкового уряду. Вона забезпечувала механізм взаємодії генерального, полкового і сотенного урядів. Вважається, що полковий уряд становив основу організації державної влади Козацько-гетьманської України. На нього спирався у своїй діяльності генеральний уряд. Тому генеральний уряд всебічно сприяв удосконаленню й розвитку полкового уряду.

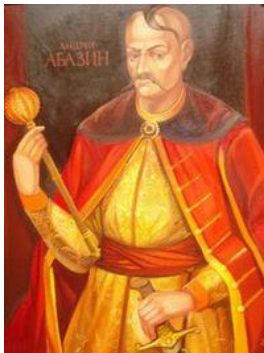
У другій половині XVI ст., після утворення українського реєстрового козацького війська, полк став його основною структурною одиницею. Кількість козацьких полків не була стабільною і залежала від чисельного складу і реєстру.

У 1601 р. їх було чотири, у 1620–1630 рр. найчастіше — шість (Білоцерківський, Канівський, Корсунський, Переяславський, Черкаський, Чигиринський, короткий час існували також Миргородський та Лубенський полк). Назва полк походила від міст чи містечок, де містилася його полкова старшина.

Наприкінці XVI — початку XVII ст. у полку нараховувалося біля 500 козаків, згодом ця кількість змінювалася, у 1620–1630 рр. вона становила біля 1000 чол.

ГЛАВА VI. ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ ПОЛКОВНИКІВ ЗАПОРОЗЬКОЇ ДОБИ

АБАЗИН АНДРІЙ
(р. н. невід. — 1703 р.)

Український військовий діяч, один з керівників національно-визвольної боротьби українського народу проти польських загарбників у кінці XVII — на початку XVIII ст. у Правобережній Україні. Брацлавський полковник у 1684–1703 рр. За походженням абазинець.

Учасник спільного походу польського і козацького військ проти турецьких військ у Молдову у 1686–1687 рр. У 1691–1696 рр. брав участь у походах на турецькі фортеці Кизикермен, Буджак, Очаків, Тягиню. Організатор оборони від нападів турецько-татарського війська.

У 1702–1703 рр. очолив повстання козаків Брацлавщини й мешканців Поділля проти Речі Посполитої. Наприкінці жовтня 1702 р. Абазин разом із загонами богуславського полковника Самійла Самуся брав участь в облозі Білої Церкви, взятті Немирова, Бара та інших міст Поділля. За переказами, наприкінці 1702 р. — на початку 1703 р. Абазин перебував на території нинішнього Борщівського району Тернопільської області, організовуючи місцевих жителів на збройні виступи. У лютому 1703 р. у бою під Ладжином (тепер місто Тростянецького району Вінницької області) був тяжко поранений і потрапив у полон. За наказом польного гетьмана Адама Сенявського був підданий тортурам і посаджений на палю в Шаргороді.

БАРАБАШ ІВАН ДМИТРОВИЧ
(р. н. невід. — 1648 р.)

Реєстровий козак, військовий осавул реєстрового козацького війська. Протягом останніх років життя Барабаш обіймав посаду військового осавула реєстрового козацького війська. Навесні 1646 р. у складі козацької делегації разом з Ілляшем Караїмовичем і Богданом Хмельницьким їздив до Варшави, де велися таємні переговори з польським королем Владиславом IV Вазою про участь козаків у війні проти Туреччини. Навесні 1648 р. Іван Барабаш разом з полковником Михайлом Кричевським, Вадовським та військових козаків, був посланий урядом Речі Посполитої для придушення повстання на Запоріжжі, яке поклато початок Національно-визвольній війні українського народу 1648–1657 рр. У 1648 р. Івана Барабаша вбили козаки з його загону, що були прихильниками Богдана Хмельницького. Належав до угодовської частини старшинської верхівки, яка допомагала шляхетській Польщі придушувати визвольний рух в Україні. Повсталі козаки убили Барабаша і приєдналися біля Жовтих Вод до війська Богдана Хмельницького. Оповідання про викрадення Хмельницьким у Барабаша листів з привілеями, наданими козакам польським королем, проходить через усю українську історіографію кінця XVII–XVIII ст. Воно літературного походження, переспіване також у народній думі «Хмельницький і Барабаш». Історичні джерела таких привілеїв не засвідчують. По-різному у козацьких літописах передано і сюжет цього оповідання. У літописі Самовидця привілеї переховує переяславський козак Іван Ілляш (Іван Орм'янчик). У Самійла Величка Барабаш фігурує як черкаський полковник, «История русов» величає Барабаша наказним гетьманом. За «Историей русов» Барабаш утопився у Дніпрі, намагаючись втекти від козаків Хмельницького. У С. Величка Барабаша убили козаки і кинули у Дніпро. У Г. Граб'янки Барабаша заколов списом Филон Джеджелій.

БАРАБАШ ЯКІВ

(р. н. невід. — 1658 рр.)

Український політичний і військовий діяч. Кошовий отаман Запорозької Січі (1657–1658 рр.). Один з організаторів і лідерів антиурядового бунту проти гетьмана Івана Виговського (1657–1658 рр.), що спричинило громадянську війну у Гетьманщині.

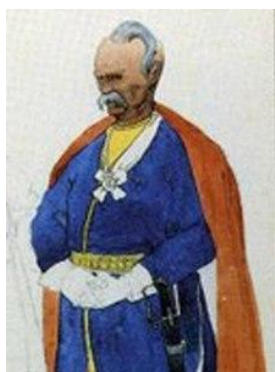
Яків Барабаш народився на Черкащині, в Київському воєводстві Речі Посполитої, в козацькій родині Барабашів.

У 1657 р., після смерті Богдана Хмельницького і обрання на старшинській раді новим гетьманом Івана Виговського, Яків Барабаш відмовився визнати нову владу. Січовики були незадоволені тим, що старшина Гетьманщини не запросила її представників на вибори гетьмана. Кошовий Барабаш висунув теорію верховенства Запорозької Січі серед козаків і її незалежності від уряду гетьмана.

У 1657 р. разом із полтавським полковником Мартином Пушкарем і за підтримки Москви підняв повстання проти гетьмана Івана Виговського. Після поразки від гетьманських військ під Полтавою у червні 1658 р. перебував під захистом белгородського воєводи Григорія Ромодановського у Прилуцькому полку. При спробі Ромодановського переправити Барабаша під охороною у Київ до воєводи Василя Шереметева 24 серпня 1658 р. був захоплений у містечку Гоголеві гетьманськими військами. Страчений у вересні 1658 р. у Чигирині за наказом Виговського.

БЛОГРУД ГРИГОРІЙ

(р. н. невід. — р. с. невід.)

Уманський полковник, дипломат Української козацької держави другої половини XVII ст.

Народився, імовірно, в селі Бабанка (нині селище міського типу Уманського району Черкаської області). У другій половині 50-х років XVII ст. став бабанським сотником Уманського полку.

2 травня 1659 р. присягав на вірність умовам Гадяцького договору 1658 р. у Варшаві, підписався під статтями Чуднівського договору 1660 р.

Від 1665 р. — уманський полковник. 18 серпня присягнув на вірність гетьману Петру Дорошенку. Відіграв важливу роль у розгромі польського війська під Браїловим. Улітку наступного року здійснив розвідувальний рейд у Галичину. Наприкінці серпня 1668 р. разом із Л. Брускевичем виїхав до Стамбула вести переговори про умови прийняття протекції Османської імперії. У першій половині 1670 р. знову двічі відвідував столицю Османської імперії, добиваючись відокремлення козацької України від Польщі по етнічному кордону розселення українців, стримування ворожих дій щодо України з боку Кримського ханства та надання Україні військової допомоги.

Розчарувавшись у турецькій протекції, разом з іншими правобережними полковниками брав участь у середині березня 1674 р. в роботі Переяславської ради, яка обрала гетьманом «обох сторін Дніпра» Івана Самойловича. Для обстоювання інтересів правобережного гетьманства у складі посольства виїздив до Москви. Подальша доля невідома.

БЕЗБОРОДЬКО ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ
(14 (25) березня 1747 — 6 (17) квітня 1799 рр.)

Козацький полковник, член Російської Академії, почесний член Академії Мистецтв, царський сенатор, світліший князь Російської імперії, канцлер уряду Катерини II, мав значний вплив на царя Павла I, добився відновлення Генерального суду і деяких інших установ Гетьманщини, скасованих за Катерини II.

Народився 14 (25 березня) 1747 р. в колишній гетьманській столиці — стародавньому українському місті Глухові у сім'ї генерального писаря козачого війська.

1765 р. закінчив навчання в Києво-Могилянській академії

1765–1772 рр. був бунчуковим товаришем

1767–1768 рр. — член Генерального суду

Брав участь у російсько-турецькій війні 1768–1773 рр., де командував різними українськими полками, які входили до складу армії генерал-губернатора України Петра Рум'янцева.

У переговорах, що закінчилися підписанням у 1774 р. Кючук-Кайнарджійського миру, Олександр Безбородько проявив виняткові дипломатичні здібності й домогся відмови Туреччини від її прав на Крим та Кубань. У листопаді 1780 р. був зарахований до Колегії іноземних справ. У жовтні 1784 р. Безбородько був обраний членом Російської академії. у 1786 р. отримав титул графа і був призначений членом Ради Її Імператорської Величності. З кінця 1780 р. був щоденним доповідачем Катерини II з усіх найважливіших питань. 14 лютого 1787 р. приймав у Києві в Маріїнському палаці, коли там перебувала Імператриця венесуельського політичного діяча Франсіско Міранду.

Родинний герб Безбородьків

У кінці 1791 р. Безбородько уклав з Туреччиною так званий Ясський мирний договір. За цим договором Туреччина відмовилась на користь Росії від земель між річками Буг та Дністер. За укладення Ясського мирного договору отримав найвищу нагороду Росії — орден Андрія Первозванного

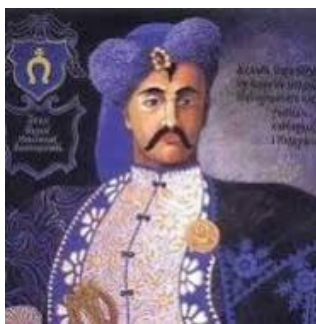
У квітні 1797 р. Павло I надав Безбородькові титул найсвітлішого князя Російської імперії і призначив його на найвищу державну посаду — канцлером. Безбородько мав великий вплив на Павла I і домогся від нього відновлення в Україні Генерального суду й деяких інших установ Гетьманщини, скасованих Катериною II.

Безбородько зробив значний внесок у розвиток культури своєї Батьківщини. Кохаючись в українській історії, він склав повний список гетьманів України, генеральних суддів і підскарбіїв, генеральних осавулів, писарів, хорунжих, а також полковників дев'яти українських полків, які становили військо гетьмана. Він наводить близько трьохсот прізвищ людей, які входили до вищих військових та цивільних органів управління України, даючи деяким з них короткі, але влучні характеристики. Деякі дослідники вважають саме Безбородька автором знаменитого анонімного твору «Історія русів». Ним зібрана унікальна колекція картин, бронзи й фарфору, яка, за відгуками сучасників, свідчила про витончений смак власника. Зараз більшість картин Безбородька перебуває в Росії в Ермітажі та Російському музеї Петербурга, частина — в Ніжинському університеті. У 1805–1817 рр. на надані ним кошти в старовинному полковому місті Ніжині був заснований лицей, пізніше перетворений на гімназію, а ще пізніше на історико-філологічний інститут ім. князя О. Безбородька (нині Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя).

Олександр Безбородько помер 17 квітня (6 квітня ст. ст.) 1799 р. і був похований в Олександро-Невській лаврі у Петербурзі.

БОГУН ІВАН

(р. н. невід. — 17 лютого 1664 рр.)

Український військовий і державний діяч, козацький полководець, полковник подільський, згодом — кальницький (вінницький) і паволоцький; один із соратників Богдана Хмельницького в період Хмельниччини.

Достеменно про місце і дату народження та походження Богуна не відомо. Його біографія до 1649 р. рясніє припущеннями та версіями, жодна з котрих не є безсумнівна.

Рід Івана Богуна, як припускалося у наукових дослідженнях, козацько-шляхетського походження, але це припущення надто необґрунтоване. Цікаво, що у книзі «Малоросійський гербовник» (автори В. Лукомський, В. Модзалевський) описано герб роду Богунів. Тут також вказувалося, що полковник мав сина Григорія та онука Леонтія (оригінальний «Малоросійський гербовник» містить знак запитання після «Потомство» щодо ймовірного «сина полковника» та Леонтія). Вони були козацькими військовими товаришами.

Деякі джерела стверджують, що він був учасником визвольних повстань 1637–1638 рр., проте сучасні дослідження спростовують цю тезу. Протягом 40-х років XVII ст. Богун вів звичайне для реєстрового козака життя — робив грабіжницькі наїзди на прикордонні землі московського царату, брав участь у військових походах проти кримських татар та переймав їхні торгові обози до Московії. Вірогідно перебував на королівській службі в Кодаку.

З початком у 1648 р. Визвольної війни українського народу Богун став одним із сподвижників гетьмана Богдана Хмельницького і, згідно з «Реєстром Війська Запорізького 1649 р.», він значився серед козаків Чигиринського полку, в його сотні був записаний «кадровий резерв» Хмельницького як прості козаки (зокрема серед них М. Криса, який був серед заручників у поляків в битві під Жовтими водами). Треба додати, що народна дума згадує про нього як одного із чотирьох керівників повстання, які перед самим початком війни прибули на Низ (серед них ще Максим Кривоніс, Мартин Пушкар та Михайло Борохович). Згодом, у 1650 р., за добрі організаторські здібності та військовий талант Богуна призначили кальницьким полковником.

«Поїхав пан Хмельницький лугом Базалугом,
Оттоді-то припало йому з правої руки
Чотири полковники:
Первий полковник Максим Ольшанський,
Другий полковник Мартин Полтавський,

Третій полковник Іван Богун,
А четвертий Матвій Борохович.
Оттоді-то вони на славу Україну прибували,
Королівські листи читали,
Козакам козацькі порядки давали».

У 1651 р. Богун вів бої на Брацлавщині проти загонів М. Калиновського та С. Лянцкоронського. У боях під Вінницею в березні 1651 р. Богун вперше найбільш масштабно проявив свої здібності воєводи.

Залишивши частину свого війська у місті, Богун з рештою вирушив назустріч польському магнату Лянцкоронському з добірною шляхетською кіннотою. Після нетривалої сутички козаки в удаваній паніці почали відступати до укріпленого по той бік Бугу монастиря, таким чином заманивши в ході бою польську кінноту на Південний Буг, де крилаті гусари потрапили до завчасно підготованої пастки (козаки перед боєм прорубали в кризі ополонки, притрусивши їх сіном та прикрили снігом, щоб не було видно). Сам Лянцкоронський ледве врятувався від такої смерті.

Іван Богун — полковник Вінницький (Микола Бондар).

Незабаром надійшов і польський гетьман Калиновський. Він обложив Вінницю та почав штурм. Проте великого успіху це не принесло. Сучасник (польський шляхтич) з сумом говорив про повну беспорядність і безсилля шляхетського війська перед козаками Івана Богуна: «Наші оточили їхні укріплення волами і постійно вартували, але не могли відрізати їх від води; громили в обложених пушками та кидали в їх стан бомби, але бомби козаки встигали гасити і по суті ми нічого не могли їм зробити. Між тим військо вибілося з сил, тоді як весь час солдати і коней не розсідлували, і самі не залишали зброї».

У цей час підійшли надіслані на поміч гетьманом Хмельницьким козацькі загони на чолі з уманським полковником Йосипом Глухим і полтавським — Мартином Пушкарем. Дізнавшись про підкріплення польсько-шляхетське військо в паніці відступило, залишивши весь свій обоз.

В подальшому, переслідуючи польські загони, полк Богуна брав участь у штурмі Кам'янця-Подільського (29 квітня — 1 травня 1651 р.), а в середині травня його козаки оволоділи Корцем.

Поразка Калиновського викликала велике обурення в самій Польщі. Гетьмана польського та магната Лянцкоронського звинуватили в загибелі багатьох знатних магнатів, полеглих під Вінницею.

У 1653 р. Річ Посполита продовжує реакційну боротьбу проти українців. В березні 1653 р. загони Богуна виступили проти армії Стефана Чарнецького, який, захопивши Липовець, Погребище та інші міста, рухався вглиб України. Маючи значно менші військові сили, вінницький полковник відступає углиб Брацлавщини під Монастирище. 21 березня поляки обложили місто і почали штурм, проте захопити його вони не спромоглися.

Бій Богуна з Чернецьким під Монастирищем у 1653 (Микола Самокиш)

На другий день Чернецький зробив відчайдушну спробу взяти його, але при цьому сам дістає тяжке поранення. Богун, скориставшись ситуацією, непомітно вивів частину козаків, з міста; половині наказав переодягнутися в татарський одяг і наступати, а сам з іншою половиною вдарив у тил ворога. Поляки, впевнені, що надійшло підкріплення, починали в паніці тікати. Про цю поразку один з літописців написав, що польське військо тут «велику шкоду і сором свій побачило і пізнало».

Ось як пишуть про це учасники тієї битви — польські шляхтичі В. Каховський та Твардовський: «Військо вдерлось в міські пригороди, уже захопили фортечний вал, уже сотник Дрозденко був убитий, уже повидирали кілля (частокіл валу) всі сподівались, що місто ось-ось буде захоплено».

Твардовський також пригадав, що після появи Івана Богуна з козаками в тилу, які були переодягнені в вивернуті вовною наверх кожухи (подібно до татар) та кричали по-татарськи: «Наші, як ошпарені, кинулися тікати, залишили не тільки місто з усією здобиччю, але навіть свій обоз, поранених і хворих, так що за цю ніч сім миль пробігли».

С. Величко сповіщає, що поляки панічно втекли в сторону козацького сотенного містечка Цибулів і називає втрати поляків 6 тисяч убитими, та

обоз. Тоді на допомогу Івану Богуну спішив сам Богдан Хмельницький, проте запізнився.

Гора, на якій стояло козацьке військо поруч із Монастирищенською фортецею, донині називається Кошовою. Тобто горою, де розміщувався козацький кіш (табір).

Цього ж 1653 р. Богун разом із Тимошем Хмельницьким водив козацькі полки в похід на Молдавію, де було розгромлено армію Георгіци та його союзників. Після загибелі в Сучаві Тимоша (5 листопада 1653 р.), Богун повернувся з військом в Україну.

У битві під Жванцем Б. Хмельницький оточив військо Яна Казимира, що не полишав сподівання підкорити українські землі. У цей вирішальний момент кримський хан зрадив козаків і вступив в договір з польським королем, тим самим врятувавши його. Відносини між Гетьманщиною і Річчю Посполитою починали регулюватися згідно зі Зборівським договором 1649 р. За це король дозволив татарам під час повернення до Криму грабувати та брати у полон українське населення. І. Богун отримав наказ не допустити цього і покарати зрадників. Літописець Величко описує, як вінницький полковник на чолі десятитисячного козацького війська розгромив татар, які розділилися невеликими загонами для взяття ясиру. Їх втрати становили близько 8 тисяч воїнів, 2 тисячі було взято у полон.

У кінці 1653 р. та протягом 1654–1655 рр. кальницький полковник практично безперервно вів бойові дії проти коронної армії та татарських загонів на Брацлавщині та Уманщині.

У 1655 р. Богун вписав ще одну героїчну сторінку в історії визвольної війни, керуючи обороною Умані, яку не вдалось взяти полякам. Він так укріпив цю фортецю (місто було оточене високими валами і глибокими ровами, аби вали були не приступними, Богун звелів облили їх водою, перетворивши на слизькі крижані гори), що польські воєначальники порівнювали її з голландською Бредою, що вважалася зразком військово — інженерної майстерності. У 1655 р. Польща робить ще одну спробу оволодіти українськими землями. Польське військо оточило в містечку Охматів І. Богун та кинулося навперейми Хмельницькому та полкові росіян, яким командував воєвода Шереметєв. Перевага була на боці поляків — вони відтіснили українців і росіян від Охматова, проте ті, оговтавшись, почали відновлювати втрачені позиції. Ось так, з перемінним успіхом тривала битва. А доля цієї битви в котре вирішилась Богуном. Знаний майстер прориву, він зумів вийти з облоги. А на ранок поляки, що рушили на Хмельницького з подивом зауважили: його побільшало і завзято гріється, ладнаючи бруствери із ... замерзлих на полі бою. А щодо ідеї спорудження на «дрижиполі» такого валу, то І. Богун загадав свій досвід оборони Умані. Здолати цього валу поляки так і не змогли. Тому армії відступили, не зазнавши ні поразки, ні перемоги.

Вершиною військової майстерності вінницького полковника можна вважати битву під Берестечком влітку 1651 р. Після другого дня битви перевага частково була на боці українського козацтва. З приводу цих боїв

сучасник-шляхтич з сумом писав: «Неприятель напав з рівною запеклістю... і цей день був для нас нещасним внаслідок загибелі багатьох знатних людей і добрих вояк».

Але все змінилося 20 червня, коли Іслам-Гірей під тиском польських військ вирішив повернути назад татар. Наказним гетьманом було встановлено кропивенського полковника Ф. Джалалія. А сам Хмельницький разом із писарем Іваном Виговським і чотирма охоронцями подався за татарами, щоб повернути їх назад. Проте вони не лише не повернулися, а й захопили гетьмана в полон. І відпустили лише після великого викупу, що прийшов з Чигирини. Становище козацького війська ставало смертельно — загрозливим. З трьох боків безперервно атакував ворог, а з четвертого знаходились непрохідне болото. До того ж стало відомо, що поляки збираються обійти оточений табір з тилу, і збудувати греблі на річці Пляшівці, підняти в ній воду і затопити табір козаків. В найтрагічніший момент бою саме І. Богуна було обрано наказним гетьманом (30 червня 1651 р.).

А хто тоді задумав переправу,
Рятунок для козацтва, як Перун?
Хто тут найбільшу мав в народі славу?...
Шепочуть трави, очерет: — Богун...
(Є. Лещук «Земля Івана Богуна»).

Іван Богун виводить козаків з оточення під Берестечком у 1651 р.

Попри відсутність татарської кінноти і полон Б. Хмельницького наказний гетьман, полковники М. Гладкий та Ф. Джалалій не розгубилися: зміцнивши оборону табору, вони почали готувати прорив оточення. Але несприятлива погода зірвала задум. Тоді вирішили долати непрохідне болото, що знаходилось у тилу табору. «Вночі, коли табір посполитих заснув, козаки почали гатити болото. У хід пішло все без чого можна було обійтися: вози, шатра, кожухи, міхи, попони, посуд тощо. За ніч більша частина козацького війська переправилась». А на ранок від одного крику сполошився

весь табір: «Братці! Вже ні одного крику полковника немає в таборі! Всі повтікали!»

Наглий страх опанував юрмищами людськими, всі заметалися наосліп, кинулися притьма туди, звідки гукали їм козаки: «Сюди! Сюди!», на греблі насунуло одразу тисячі люду, один одного спихав у багно, один поперед одного намагався вискочити на гатку, ніхто не слухав Богуна, який вмовляв з того берега триматися льоду, греблі розгрузили, знищилися, передні стали тонути, задні йшли по їхніх трупах і тонули теж» (П. Загребельний історико-психологічний роман «Я, Богдан»).

Решта сміливців, які не встигли переправитись, але й не вдалися в шаленство, хоробро прийняла бій, вважаючи, краще померти славою воїна, ніж здатися в полон. Їх нараховувалося близько трьохсот; вони подібно до спартанців Леоніда стримували натиск усієї польської армії тим самим, намагаючись прикрити відступ. Пропозиції короля зберегти життя з презирством відкидалися. Ці триста загинули в нерівній боротьбі з шляхетським військом. Мужність усіх трьохсот проілюструє останній (за деякими даними, сотник Нечитайло), в якого влучило чотирнадцять куль, а він продовжував відбиватися. Коли польський король запропонував йому в дарунок життя, той відповів, що хоче вмерти в бою, як справжній козак. Таким чином, Богун виправдав покладені на нього сподівання, вивів із оточення основні сили українського війська.

Після поразки в Берестецькій битві, коли Б. Хмельницькому потрібна була допомога у відновленні міці Гетьманщини, найближчим помічником стає І. Богун. Він закликає українців не коритися іноземним загарбникам і допомагати всіма силами українському війську. Завдяки його наполегливій праці та величезному авторитетові, для війська були зібрані чималі кошти. До Богуна прибувало чимало повстанців, що поповнюють ряди козацької армії. Сам полковник з козаками проводив значні роботи з укріплення Білої Церкви та обороняв місто від ворогів до приходу основних сил на чолі з гетьманом Хмельницьким. Внаслідок укладення Білоцерківського договору, польська шляхта і магнати отримували право повертатися до своїх колишніх маєтків. Ця угода викликала бурю протестів серед народу. Особливо гостра боротьба точилась на Брацлавщині, де повстаннями керував І. Богун. Один із шляхтичів свідчив, що «найбільш вперті хвилювання та заколоти самовільних хлопів відбувалися на Брацлавщині внаслідок підбурювання Богуна; тут, на берегах Дністра, великі загони опришків не дозволили повернутися нікому з наших».

В грудні 1656 р. Богун в якості одного із керівників козацького корпусу під команду наказного гетьмана Антона Ждановича вирушив у похід проти військ Речі Посполитої. Українські війська разом із союзними арміями Семиграддя та Швеції протягом першої половини 1657 р. пройшли Західною Україною та Польщею, здобувши при цьому Краків, Берестя та Варшаву, хоча в кінцевому рахунку й змушені були відступити в Україну влітку 1657 р.

В політичному спектрі української козацької держави Іван Богун досить рішуче виступив проти укладення Богданом Хмельницьким Білоцерківського договору (28 жовтня 1651 р.), засуджуючи при цьому політику поступок Польщі і зменшення козацького реєстру. У 1654 р. Богун був у числі противників курсу Хмельницького на союз із Москвою. Він, разом з Іваном Сірком, Петром Дорошенком та іншими, виступав проти підписання Переяславської угоди, й, не склавши присяги російському цареві, згодом очолив антимосковську старшинську опозицію.

Після смерті Б. Хмельницького (27 липня 1657 р.) Іван Богун підтримував курс Івана Виговського та Юрія Хмельницького на незалежнення від Москви української зовнішньої та внутрішньої політики, але й ухил в інший бік вказаних гетьманів — на зближення із Польщею чи Туреччиною теж викликав спротив кальницького полковника. Зокрема, Богун відмовився підписувати укладений Виговським Гадяцький договір (6 вересня 1658 р.) і разом зі славетним І. Сірком очолив народне повстання, метою якого було усунення гетьмана від влади. Зазнавши поразки, Виговський попросив допомоги в Туреччині та, васально залежного від неї, Кримського ханства. Але Іван Богуну та Сіркові вдалося завдати поразки кримським татарам і прогнати Виговського з країни. Також кальницький полковник виступив проти укладених Ю. Хмельницьким Переяславських статей, що їх нав'язувала Росія та Слободищенського трактату (1660 р.), продиктованого Річчю Посполитою.

У 1662 р. кальницький полковник Богун був ув'язнений поляками і відправлений до Мальборка. Але на початку 1663 р. він був звільнений Яном II Казимиром в обмін на участь у поході на Лівобережну Україну. Але згодом Богун був звинувачений у зносинах з московитами та урядом Івана Брюховецького і розстріляний поблизу Новгород-Сіверського 17 лютого 1664 р., за іншою версією — зі звичайної помсти за завдані ним поразки. Похований під Новгород-Сіверським.

Цитата з книги О. Апанович «Україно-Російський договір 1654 р. Міфи і реальність». «Категорично не прийняв ідею Переяславської ради полковник Іван Богун, якого вважали після Богдана Хмельницького козацьким стратегом номер один. Як писав до польського короля коронний обозний Андрій Потоцький, Іван Богун з тих козаків, для яких «найвища державна рація — щоб не бути ні під вашою, королівською, милістю, ні під царем».